

Kodály Zoltán és Gyulai Ágost Almási Sámuel dalgyűjteményéről*

Almási István

Almási Sámuel erdélyi református lelkipásztor dalgyűjtő tevékenységéről első ízben akkor szerezhetett tudomást a népköltészet és a népzene iránt érdeklődő olvasóközönség, amikor Erdélyi János *Népdalok és mondák* című népköltési gyűjteménye 1847-ben közzétett II. kötetének előszavában megemlítve azok nevét, „kik az I. kötet megjelente óta ujobban megtisztelének kézirati küldeményeikkel”, a felsorolás 150. tételéről így tájékoztatott: „Ifj. Almásy Sámuel drági ref. lelkész küldeménye 100 dal, hangjegyekkel”. Ezek közül néhány-
nak a szövege egy évvel később napvilágot látott Erdélyi művének III. kötetében. A dalok származási helyéül igen helyesen tágabban Erdélyt nevezte meg, ugyanis Drágon (Kolozs m.) – br. Wesselényi István közvetlen környezetét kivéve, melyhez 1835 és 1850 között Almási Sámuel is tartozott mint a báró udvari lelkésze – nem volt magyar lakosság. A gyűjtő pedig adalékainak forrását homályban hagyta. A dallamok mellőzésére az elérhetetlenül magas kiadási költségek kényszerítették Erdélyit. Hiába volt tisztában azzal, hogy a zene a szöveggel egyenrangú alkotóeleme a népdalnak. Eredeti elképzelését, „a magyar népdalokat valaha egy testben kiadni [...] hangjegyekkel együtt”, nem volt módja megvalósítani.¹ Mindössze 12 dalt sikerült megjelentetnie 1847-ben Fogarasi János és Travnyik János zongoraátiratában.²

Erdélyinek valószínűleg nem volt tudomása arról (amint a küldeményre utaló, előbb idézett megjegyzés alapján következtetni lehet), hogy a hozzá eljuttatott 100 kottás dal szemelvény volt egy nagy kézirat gyűjteményből, melynek addig már két (talán három) kötet készült el. Azt sem tudhatta, hogy Almási Sámuel a dalok összeírását már mintegy két évtizeddel korábban kezdte meg, vagyis megelőzve a Kisfaludy-Társaság 1844-ben kibocsátott, nagy érdeklődést kiváltó, gyűjtésre buzdító felhívását, sőt a Magyar Tudós Társaságnak a népdalok kiadásáról 1833-ban hozott határozatát is. Mindazáltal a válogatott anyag elküldésére kétség-
telenül a Kisfaludy-Társaság felhívása és bizonyára a *Népdalok és mondák* I. kötetének megjelenése (1846-ban) készítette Almási Sámuel, aki egyébként a dalok gyűjtésével szinte élete végéig foglalatostkodott. Gyűjteményének legelső dalait vélhetően kolozsvári diákévei idején írta le, miután értesült a magyar irodalmi népiesség képviselőinek (Faludi Ferenc, Révai Miklós, Dugonics András, Csokonai Vitéz Mihály és Pálóczi Horváth) törekvéseiről s talán Kultsár István népköltési termékek gyűjtésére ösztönző felszólításairól. A lejegyzett dallamok és szövegek összessége azonban egyszersmind azt sejteti, hogy a tudatos hagyománymentés szándéka mellett sok dalt egyszerűen kedvtelésből, illetve saját dalismeretének gyarapítása céljából vetett papírra.

Almási Sámuel két kézirat dalgyűjteményt hagyott hátra. Az első, amelyik öt kötetből állott, 1823 és 1870 között alkotta meg. Az I. és a II. kötet címe *Magyar Dalnok* volt, a következő háromé *Énekes Gyűjtemény*. Idővel az I. és a III. kötetnek nyoma veszett. Akkori-

* Előadás. Elhangzott a Magyar Kodály Társaság által, Kodály Zoltán születésének 130. évfordulója tiszteletére rendezett konferencián, Budapest, Kodály Zoltán Emlékmúzeum, 2012. december 16.

¹ Lásd Lukácsy Sándor: Erdélyi János és a népzene. *Muzsika* IV. (1961). 8. sz. 28–31.

² *Magyar népdalok éneke és zongorára vagy egyedül*. Zongorára alkalmazzák Fogarasi és Travnyik. A Kisfaludy-Társaság megbízásából kiadja Erdélyi János. Pesten.

ban nem ez volt az egyetlen mű, amelynek kisebb-nagyobb részei elkallódtak. A második dalgyűjtemény kétkötetes. Címe *Magyar Dalnok*, ám mindkét kötet borítójának a gerincén *Magyar Dallok* olvasható. Ezekben a daloknak közel egyharmada bizonyíthatóan válogatott dalok másolata az első gyűjteményből (olykor némi jobbító szándékkal). Föltehetően a többi is. Ezt azonban csak akkor lehet majd kétséget kizáróan megállapítani, ha előkerülnek a hiányzó kötetek.

Az első gyűjtemény dallamai már a 19. század végén érdeklődést keltettek. Különösen Bartalus István, kisebb mértékben pedig Káldy Gyula merített a kéziratból.³ Mindketten sajnálatos módon kényük-kedvük szerint változtatásokat hajtottak végre mind a dallamokon, mind a szövegeken. Azt egyelőre nem sikerült biztosan megállapítani, hogy milyen úton-módon jutottak hozzá – valószínűleg még Almási életében – a kötetekhez.

Bartók Béla *Magyar Népdalok. Egyetemes Gyűjtemény* című posztumusz műve első kötetének a bevezető tanulmányában a sajtó alá rendező Kovács Sándor megemlégett, hogy „A harmincas években Kodály, mint az Egyetemes Gyűjtemény társszerkesztője, a régebbi, történeti értékű kiadványok és kéziratok népdalgyűjtemények anyagának átnézését, másolását, illetve másoltatását vállalta [...]”.⁴ Kodály Zoltán tehát már akkor megismerte Almási kéziratát is.

A korabeli dalgyűjtemények tartalmában annyi egyezés fedezhető fel, hogy bármelyiket elemzi a folklorista, a zenetörténész vagy az irodalomtudós, óhatatlanul hivatkoznia kell a többire is. Ennek a körülménynek volt köszönhető, hogy az *Arany János népdalgyűjteményét* közlétevé Kodály Zoltán és Gyulai Ágost úgyszólván lépten-nyomon utalt az Almási kéziratában levő dallam- és szövegváltozatokra, rámutatva a két műben előforduló adalékok közötti hasonlóságokra, illetve különbségekre. Az Arany Jánostól lejegyzett dalokhoz fűzött kimerítően alapos jegyzetek alkalmat nyújtottak Kodálynak és Gyulainak arra is, hogy pontosan megállapítsák, hány dalt vett át Bartalus István Almási kéziratából, és hogyan járt el, amikor azokat zongorakísérettel közreadta 1873 és 1896 között hétkötetes kiadványában.

Kodály Zoltán és Gyulai Ágost egybehangzó véleménye szerint Almási Sámuel ötkötetes kézírata a 19. század legjelentősebb és legterjedelmesebb dalgyűjteményei közé tartozik. Jóllehet csak egy kötet tüzetes tanulmányozására és három kötetbe való részleges betekintésre volt lehetőségük, becslésük szerint a kézirat összesen több mint ezer, dallammal együtt leírt dalszöveget tartalmazott.

Arany János népdalgyűjteményének a jelentőségét méltatva Kodály Zoltán mindjárt bevezető írásában leszögezte, hogy Arany „nemcsak saját maga, hanem egész kora dalismeretéről ad keresztmetszetet. Találkozásai 1830 körüli gyűjteményekkel, hogy csak három nevezetesebbet említsünk: Mindszenty Dániel, Tóth István, Almási Sámuelével, elég sűrűk. Látható szálak fűzik a régebbi debreceni, sárospataki diákhagyományokhoz, azon keresztül Horváth Ádámmal.”⁵ Néhány bekezdéssel odébb pedig így vélekedett: „Ha [Arany Jánost] Debrecen helyett csak Kolozsvárra veti a sors, bizonyára tovább jutott volna a zenében is. Ott

³ Lásd Bartalus István: *Magyar népdalok egyetemes gyűjteménye*. I–VII. Budapest 1873–1896. Káldy Gyula: *A szabadságharc dalai és indulói*. Budapest 1895.

⁴ *Magyar Népdalok. Egyetemes Gyűjtemény*. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából 1934-től 1940-ig szerkesztette Bartók Béla. I. kötet (A I. osztály 1–416. sz.) Sajtó alá rendezte Kovács Sándor és Sebő Ferenc. Budapest 1991. 18.

⁵ *Arany János népdalgyűjteménye*. Közzéteszi Kodály Zoltán és Gyulai Ágost. Budapest 1952. 9.

már 1820 óta Haydn »Teremtés«-ét, Mozart »Varázssíp«-ját (ahogy akkor nevezték) lehetett hallani. Az ott élt Almási gyűjteményébe is bevezette egy-két áriáját.”⁶

Arany kéziratának 9. sz. adalékához, az *A váradi híd alatt, híd alatt* kezdetű dalhoz Kodály különösen részletes összehasonlító elemzést írt. „Bartalus nem közölte. Egy változatát kiadta I. 130. alatt, Almásira hivatkozva. (Kézirata I. 519. = Almási II. 79.) E két lejegyzés közt különbség van. [...] Amennyire ellenőrizhetjük, Bartalus nem másolta pontosan Almásit. Ennek a »Magyar Dalnok« c. kéziratgyűjteménynek eddig egyetlen kötetét láthattuk, az 1834-ben kelt, 177 számot tartalmazó másodikat. Bartalus 43 darabot másolt át belőle kéziratába, 490–532. szám alatt. A 43-ból mindössze tízet másolt le változatlanul. A többin mind igazított. Néha a dallamhangokon változtat, nem mindig tudni: akaratlanul vagy szándékosan. De főképpen a ritmust gyúrja át. Almási sok egyforma nyolcadát szorgalmasan pontozza, s így a 33 dallamban összesen 54 új choriambust teremt, ebből csak egy dalra (kézir. 525. = Almási 123) 11 darab esik. A nyomtatásban kiadottak choriambusai még ezenfelül is szaporodtak.

Almási páratlan ütemeit átírja párosra, pl. a »Hej páva« (kiadva III. 118.) nála 2/4. Az eredetiben 3/8 és mint azóta számos új feljegyzés igazolja, a népnél 3/8 vagy 3+3+2/8. Így hát joggal feltehetjük, hogy Bartalus az előttünk ismeretlen Almási-kötetekből is változtatva másolt.

Összesen 167 dalt írt ki Almásiból [...] nem a kötetek sorrendjében [...] Az V. kötet tartalma Bartalusnál nem szerepel, csak egy-egy variánssal. Ez a kötet nyilván nem került már kezébe.

Seprődi János (Ethn. 1916: 95.) szerint »Almási Magyar Dalnok I. 159. lapján« megtalálható a Bartalus III. 118. alatt 2/4-ben közölt »Hej páva« helyes ritmusban, 3/8-ban. Ez megvan a Magyar Dalnok II. 61. szám alatt is, innen másolta Bartalus. [...] Seprődi semmit sem mond az említett M. Dalnok hollétéről és mibenlétéről. Nem lehetetlen, hogy a dallam kétszer is előfordul akkora gyűjteményben [...] Hiszen magában a II. kötetben is megvan egy-egy dallam kétszer, ha más szöveggel is. [...]

Ez a kitérés némi világot vet Bartalus viszonyára Almásihoz. Ha azt nézzük, hogyan bánt el Arany kéziratával, egészen hasonló eljárást tapasztalunk.”⁷

Bartalus nemegyszer a lejegyző közelebbi megnevezése nélkül „egy erdélyi gyűjteményre” hivatkozott mint a hétkötetes művében közölt dalok forrására. Kodály meggyőző pontossággal tisztázta, hogy ilyenkor is Almási Sámuel kéziratának használatáról volt szó. Sőt azokat az eseteket is számon tartotta, amikor Bartalus Arany János némelyik adalékának változatát átvette Almásitól saját kéziratgyűjteményébe, de nem közölte. Továbbá kiderítette, hogy Bartalus olykor bizonyára tévedett, amikor Almási Sámuelre hivatkozott, illetve néha „forrás megnevezése nélkül, Almási nyomán” adott közre néhány dalt.

Az a körülmény, hogy „Seprődi semmit sem mond az említett M. Dalnok hollétéről és mibenlétéről” oka lett annak a félreértésnek, amely Gyulai Ágostnak Bartalus István népdalgyűjtő munkásságáról szóló áttekintésében tükröződik: „[...] sokfelé megfordult Erdélyben és Magyarországon s szorgalmas utánjárásának és gyűjtőmunkájának eredménye

⁶ I. m. 10.

⁷ I. m. 51.

egy hatalmas, két vaskos kötetre terjedő kézirati gyűjtemény lett. A gyűjteménybe Bartalus másolás útján beolvastotta nagy részében *Almási* Sámuel egykori sárosmagyarberkeszi ref. lelkész igen becses, nagy terjedelmű népdal- és dallamgyűjtését, melynek eredeti kézirata századunk első évtizedeiben kölcsönzés révén *Seprődi* János kolozsvári tanárnak és zenetudományi írónak birtokában volt, ez idő szerint pedig állítólag a máramarosszigeti volt lyceum könyvtárában van.”⁸ Tudniillik Máramarosszigeten nem a *Seprődi*nek kölcsönzött kézirat volt. *Seprődi*hez *Almási*nak a kétkötetes második gyűjteménye jutott el, mégpedig úgy, hogy 1900-ban vagy 1901-ben *Almási* Sámuel egyik unokája, *Almási* Dezső tanulmányozásra kölcsönadta *Seprődi* Jánosnak, akinek tanítványa volt a Kolozsvári Református Kollégiumban. A kézirat – minthogy senki sem kérte vissza – 1943-ban *Seprődi* hagyatékának egy részével együtt letétként az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárába került, majd ennek megszüntetése, illetve államosítása következtében (1948) a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár kézirattárába. Ma is ott van. Erre a kétkötetes kéziratra célzott *Seprődi* János 1906-ban (a szakirodalomban először), amikor a régi dalgyűjteményeket „az *Almási* Sámuel-félékig” a kutatók figyelmébe ajánlotta mint okvetlenül megvizsgálandó anyagot,⁹ és erre hivatkozott 1908-ban írt híres bírálatában, mellyel *Fabó Bertalan* *A magyar népdal zenei fejlődése* című könyvét úgyszólván megsemmisítette,¹⁰ majd 1916-ban *Házasító dalok* című írásában,¹¹ mellyel kapcsolatban *Kodály* szövére tette *Seprődi* mulasztását, amikor nem mutatott rá, hogy hol található *Almási* általa említett gyűjteménye. A későbbi kutatók nemzedékének, legelőször is *Benkő András* zenetörténésznek sikerült megvilágítania azt a tényt, hogy *Almási* Sámuel az ötkötetes gyűjteményen kívül egy kétkötetest is összeállított.¹²

Arany János gyűjteményének 66. sz., *Ha valaki vígan él, vígan él* kezdetű dalához csatolt jegyzetében *Kodály* Zoltán ugyancsak nagy figyelemmel, mélyrehatóan és tárgyilagosan vizsgálta *Almási* Sámuel dallam- és szöveglejegyzését. „Bartalus IV. 125. sz. alatt [...] közölte [...] forrása megnevezése nélkül az *Almási* II. 80. után másolt változatot [...] Másolata ezúttal pontos, sőt javított rajta, mert *Almási* nem írja ki a „zöld mezőben” utáni szünetet, hanem folyamatosan tovább megy, miáltal négy ütemből háromra zsugorodik és ritmikai zavar áll be.

Almási változata annyiban jobb *Arany*énál, hogy a dallam az ötödik ütemben nem fut le a tonikára, így elkerül két egyforma sort. Hasonlóképpen a második részben. [...] *Almási*ből még két változatát másolta ki *Bartalus* [...] az eredeti helyét az *Almási*-kéziratban nem tudjuk. Az előbbihez egy 17 ütemes utótag tapad. Az utóbbi egy más dallammal keveredett, csak második sora egyezik pontosabban.

Itt említjük, hogy *Bartalus* sűrűn javítja *Almási* szövegeit is. Dalunk második sora *Almási*nál úgy, mint *Arany*nál: »A juhász éppen úgy él«. *Bartalus* javítása »A juhász is vígan él«. *Sztankó Béla*, aki *Arany* gyűjteményét sűrűn felhasználja iskolakönyveiben, úgy, hogy nem egy dallam ott látott először napvilágot [...] Azonban nemcsak a szöveget javítja [...] hanem a dallamot is [...] Bár pedagógiai célból változtatni lehet, az eredmény nem tekinthető

⁸ I. m. 15.

⁹ Lásd *Seprődi* János: *Emlékirat a magyar zene ügyében*. Budapest 1906. 48.

¹⁰ V. ö. *Seprődi* János válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése. A zenei írásokat *Benkő András*, a népzenei gyűjtést *Almási István* rendezte sajtó alá. Bukarest 1974. 88, 111, 123.

¹¹ *Ethnographia* XXVII. (1916). 94.

¹² Lásd *Benkő András*: *Almási* Sámuel kétkötetes dalgyűjteménye. *Igaz Szó* XIX. (1971). 1. sz. 115–120.

sem változatnak, sem forrásnak. Sztankó Dalgyűjteménye II. 1907. 104-ik lapján Almási másikk változatát közli [...] de nem híven, hanem önkényes – és nem szerencsés – változtatásokkal [...] – Ami esztétikailag kifogásolható, a pedagógiának sem válik hasznára.”¹³

Gyulai Ágost megítélése szerint az a tény, hogy olyan sokszor lehetett hivatkozni Almási Sámuel 1834-ben keletkezett II. kötetére, voltaképpen hitelesítette Arany János népdalgyűjteményét abban a tekintetben, hogy a költő valóban ifjúkorában tanult dalokat őrzött meg emlékezetében, és jegyzett le négy évtized múltán.¹⁴

Kodály Zoltán többször állította, hogy a 19. századi, kéziratban maradt dalgyűjtemények anyaga értékesebb, mint a nyomtatásban megjelenteké. Példái sorából egyszer sem hiányzott Almási Sámuel neve. *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers* címmel közreadott hátrahagyott írásaiban olvashatjuk a harmincas években papírra vetett következő gondolatait: „A magyar népdal tragédiája, hogy nagyobbára selejtesebbje került nyomtatásba, míg a jobb anyag kéziratban maradt mai napig. Ha Horváth Ádám, Tóth István, Almási, Mindszenty, Kiss Dénes kéziratai 1848 előtt nyilvánosságra jutnak: a *magyar* nép hangja a zenében jó fél századdal előbb válik hallhatóvá, és minden másképp alakul [...] **ötven évvel előbbre volna ma a magyar műzene.**”¹⁵

¹³ Arany János népdalgyűjteménye. Közzéteszi Kodály Zoltán és Gyulai Ágost. Budapest 1952. 65–66.

¹⁴ Vö. I. m. 18.

¹⁵ Kodály Zoltán: *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers*. A könyv anyagát válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte Vargyas Lajos. Budapest 1993. 273.